

Actievoeren tegen Big Oil. Eén hoeraatje voor burgerlijke ongehoorzaamheid, twee voor reputatiebeschadiging

Bas van Stokkom¹

Abstract

This contribution discusses the possibilities and limitations of two types of protest: civil disobedience and public shaming. Civil disobedience is characterized by peaceful resistance, whereby activists refuse to obey the law. Public shaming, on the other hand, is a symbolic means of criticism that communicates rejection and condemnation, with a stigmatizing or educational purpose. The two types of actions can be understood as ‘weapons of the weak’ with which social pressure can be exerted on mega-corporate organizations – in particular those of Big Oil – that persistently cause damage and avoid responsibility for it. Both forms of action raise specific moral questions and justifications for them are subject to a number of (strict) conditions. It is argued that Extinction Rebellion’s apolitical strategy is flawed in some respects and that a focus on campaigning against powerful companies – including shaming – may be more rewarding.

Keywords: Civil disobedience, public shaming, extinction rebellion, fossil industry, abuse of power, realism in normative political theory.

1. Inleiding

In 2023 werd het boek *Civil Resistance. What Everyone Needs to Know* (2021) van Erica Chenoweth vertaald en uitgegeven door het wetenschappelijk bureau van de Partij voor de Dieren. De ondertitel van de Nederlandstalige uitgave luidt “Hoe een kleine minderheid de wereld kan veranderen”.

¹ Veel dank aan Judith van Erp die een eerdere versie van kritisch commentaar voorzag.

Volgens de auteur zou 3,5 procent van de bevolking volstaan om politieke verandering te bewerkstelligen. Onder andere Extinction Rebellion (XR) heeft dat getal opgepikt om burgers te inspireren tot deelname. Of die optimistische boodschap over 'vredelievend verzet' gerealiseerd kan worden is de vraag. In landen met een wankel dictatoriaal bestuur lijkt dat soms wel mogelijk. Maar in de westerse wereld waarin omstreden sectoren als Big Oil nog altijd veel macht uitoefenen, lijkt dat moeilijk voorstelbaar.² Daarbij speelt dat multinationals, onder meer vanwege mondiale economische vervlechting en uitwijkmogelijkheden naar offshore economieën, geprivilegieerde en soevereine posities hebben verworven en veelal straffeloos kunnen opereren (Arlen & Burelli 2022). Het ligt meer voor de hand dat die mammoetbedrijven hun expansie- en zelfverrijkingsambities pas bijstellen als grote meerderheden van de bevolking dat machtsbederf scherp zullen afkeuren.

Met name in economische sectoren van olie, gas en grondstoffenwinning is de 'georganiseerde onverantwoordelijkheid' (Beck 2015) van megabedrijven goed waarneembaar. Zo werd de schade aan de biodiversiteit en opwarming van de aarde door veel van die bedrijven reeds in de jaren zestig onderkend (Shue 2017). Dat heeft echter niet geleid tot verminderde investeringen in olie en andere fossiele grondstoffen. Ook overheden spelen daarbij een dubieuze rol. XR wijst erop dat de Nederlandse overheid verkapte subsidies verstrekt aan grote bedrijven. Zij krijgen elk jaar aanzienlijke belastingkortingen op fossiele energie die elk jaar minstens 17,5 miljard euro bedragen, hoewel Nederland tijdens de klimaatop in Parijs (2015) beloofde daarmee te stoppen:

De VN stellen met regelmaat dat fossiele brandstoffen verreweg de grootste bijdrage leveren aan klimaatverandering. De 'war on climate change' zou dus eigenlijk de 'war on fossil fuels' moeten heten. Toch krijgt de fossiele industrie in Nederland subsidie: kortingen op energiebelasting voor grootgebruikers (zoals TataSteel), vrijstellingen van accijnzen (op kerosine voor vliegtuigen en diesel en stookolie voor de binnenvaart) en belastingvrijstellingen voor elektriciteitsopwekking (voor bijv. kolencentrales). Dat is irrationeel, contraproductief en – met het oog op (toekomstige) natuurrampen – misdadig. Het is letterlijk olie op het vuur gooien.³

2 Voor kritiek op Chenoweth's claim dat 3,5% van de bevolking volstaat voor regimeverandering zie o.a. Matthews 2020, Scheuerman 2022, Berglund & Schmidt 2020.

3 <https://extinctionrebellion.nl/opinie-fossiele-subsidie/>

Ondanks deze heldere boodschap zal ik uiteenzetten dat XR wat lichtvaardig redeneert over de politieke en maatschappelijke verandering die zij voorstaat. Het zou volstaan om regelmatig flinke massa's burgers te mobiliseren en de samenleving te attenderen op de noodtoestand waarin de wereld zich bevindt. Een politiek-economische visie met veel aandacht voor de grote invloed van mammoetbedrijven en Big Finance op bestuur en beleid ontbreekt. XR gelooft dat een apolitieke visie van 'we zitten allemaal in hetzelfde schuitje' het publiek wel zal aanspreken en ziet weinig heil in 'blaming and shaming' van oliemagnaten en verwante machthebbers. Maar beschamingscampagnes kunnen de bevolking er juist van overtuigen dat veel megabedrijven laakbaar en obstructief handelen, aangespoord door winst- en groeiverwachtingen, resulterend in onherstelbare schade van natuurlijke leefwerelden. Groene ngo's als Greenpeace richten hun beschamingscampagnes al lange tijd op bedrijven die blijven investeren in de verdere winning van fossiele brandstoffen of overconsumptie aanjagen.

Wanneer politiek protest, argumentatie en bewijsvoering tegen aanhoudend schadelijke ontwikkelingen niet helpen en machtige organisaties die daarvoor verantwoordelijk zijn (waaronder overheden) blijven volharden in activiteiten die destructief zijn voor mens en natuur, zijn actievoerders aangewezen op confronterende benaderingen waaronder burgerlijke ongehoorzaamheid en publieke beschaming. Beide worden tot de 'wapens van zwakke partijen' gerekend en kunnen de morele druk op die machtige organisaties versterken. Burgerlijke ongehoorzaamheid hoort tot het repertoire van directe actie dat veel methoden omvat die vaak bij wet verboden zijn (zoals bijvoorbeeld sabotage en bezettingen), maar het kenmerkende is dat die ongehoorzaamheid onder meer geweldloos en gewetensvol van aard hoort te zijn en openlijk geschiedt. Beschaming is daarentegen een louter symbolisch pressiemiddel dat afwijzing en veroordeling communiceert, met een stigmatiserend of juist een educatief oogmerk. Beide typen van actievoeren roepen eigensoortige morele vragen op en rechtvaardigingen ervoor zijn aan een aantal (strikte) voorwaarden gebonden.

Tegen de achtergrond van de toegenomen macht van megabedrijven en de obstructiepolitiek van de fossiele sector in het bijzonder breng ik in deze bijdrage een aantal recent uitgewerkte rechtvaardigingen voor zowel burgerlijke ongehoorzaamheid als publieke beschaming onder de aandacht. Ik poog tevens meer zicht te krijgen op de mogelijkheden en beperkingen van beide actievormen. Daarbij sluit ik aan op een realistisch filosofisch perspectief dat focust op de bedreigingen die van (fossiele) megabedrijven uitgaan voor het 'publieke goed' dat wij allen delen, inclusief

een schone en gezonde leefwereld.⁴ Dat perspectief zoomt in op ongelijke machtsverhoudingen, ook of juist gezien vanuit protest, verzet en burgerlijke ongehoorzaamheid (Sabl 2021; Arlen & Burelli 2022) en de strijd tegen de obstructiepolitiek van multinationals en Big Oil in het bijzonder (Ekberg et al. 2023). Vanuit dat perspectief laat zich tevens beargumenteren dat de grote politieke invloed van lobbyende megabedrijven meer tegenwicht behoeft en dat hun hindermacht – van juridisch traineren tot het verspreiden van desinformatie – sterkere publieke veroordeling behoeft. Deze bijdrage staat dan ook in het teken van reflectie op (de vorming van) tegenmacht.

In paragraaf 2 bespreek ik vanuit het perspectief van het filosofisch politiek realisme een aantal visies op burgerlijke ongehoorzaamheid. Uiteengezet wordt dat een ruimer assortiment van drang- en dwangmiddelen gerechtvaardigd kan zijn indien (fossiele) megabedrijven hun macht aanhoudend benutten om beleidsveranderingen ten aanzien van de klimaatcrisis te frustreren en ondermijnen.

Vervolgens worden in paragraaf 3 enkele strategieën en werkwijzen van XR op kritische wijze onder de loep genomen. Daarbij krijgen enkele apolitieke opvattingen van de beweging aandacht. Tevens zet ik uiteen dat de verzetsacties van XR vaak op weerstand stuiten vanuit de bevolking en backlash-tendensen lijken uit te lokken. In het tweede deel van deze bijdrage verschuift de aandacht naar publieke beschaming van het obstructieve en schadelijke handelen van machtige bedrijven.

In paragraaf 4 ga ik na in welke opzichten het toebrengen van reputatieverlies moreel geoorloofd is. Hoewel er behoorlijk wat voorwaarden aan beschaming gesteld kunnen worden, zal ik betogen dat stigmatisering van recidiverende bedrijven die publieke verantwoording blijven ontlopen, legitiem kan zijn.

Paragraaf 5 focust op de vraag hoe groene ngo's te werk gaan bij de beschaming van megabedrijven en welke problemen zich daarbij voordoen.

4 Filozofen die zich laten leiden door politiek realisme keren zich tegen het denkbeeld van een harmonische morele of politieke wereld. Zo kritiseert Bernard Williams (2005) rechtvaardigheidstheorieën die betrekking hebben op wat burgers elkaar idealiter verschuldigd zijn, en waarbij vervolgens deductief wordt toe geredeneerd naar politieke problemen. Hij zet uiteen dat politieke theorie op die manier ten onrechte een branche van 'toegepaste ethiek' wordt: er worden morele regels ontwikkeld op basis van geïdealiseerde assumpties over een rechtvaardige orde. Dat idealisme is niet in staat om adequate antwoorden te bieden op problemen in de reële wereld die gekenmerkt wordt door dwingende politiek-economische krachten. Er is onder realisten veel debat over de vraag welke morele idealen realistische theorieën zouden moeten formuleren. Doorgaans stellen zij negatief geformuleerde morele doeleinden voorop zoals bestrijding van onrecht, schade en desintegratie, alsmede politieke strategieën om kwalijke ontwikkelingen te pareren (Tillyris 2019).

Ook ngo's hebben te stellen met backlash-tendensen waarbij machtige bedrijven vaak de bal terugkaatsen.

2. Burgerlijke ongehoorzaamheid en machtsongelijkheid

De liberale filosoof John Rawls fungeert al weer een hele tijd als gezaghebbende vertolker van een legitiem perspectief op burgerlijke ongehoorzaamheid (Rawls 1971). Volgens hem zou in een 'nearly just society', een liberaal-democratische orde waarin de principes van rechtvaardigheid nagenoeg geheel gerealiseerd zijn, burgerlijke ongehoorzaamheid aan strikte morele voorwaarden moeten voldoen. Hij refereert onder andere aan 'civility', gewetensvol handelen, geweldloosheid, en de bereidheid arrestatie en wettelijke sancties te accepteren. Rawls wijst geweld in alle hoedanigheden van de hand, ook bedreiging. Dat druist in tegen waarden als gelijk respect en tolerantie. Bovendien loopt gewelddadig handelen het risico oncontroleerbaar te worden en afkeer bij het grote publiek op te wekken. Burgerlijke ongehoorzaamheid heeft in zijn ogen dus scherpe morele grenzen. Dwang en het opdringen van waarden aan anderen is 'illiberal' omdat die een einde maken aan publieke deliberatie. Indien democratische principes ontbreken of nauwelijks ingang hebben gevonden ligt dat echter anders. Rawls wijst erop dat in die context ongehoorzaamheid, verzet en zelfs geweld en revolutionaire verandering (veel) acceptabeler worden. In repressieve, autoritaire regimes spreekt loyaliteit aan de wet bepaald niet vanzelf.

Inmiddels wordt het Rawsiaanse 'civil disobedience playbook' (Delmas 2018) meer en meer ervaren als een korset dat wel erg veel voorwaarden stelt, een 'hogeschool van burgerschap' waar moeilijk aan te voldoen is.⁵ Ook de omstandigheden waarin burgerlijke ongehoorzaamheid acceptabel zou zijn, worden tegenwoordig te beperkt geacht. Tevens is Rawls eraan voorbij gegaan dat ook welvarende liberaal-democratische samenlevingen geplaagd worden door structureel onrecht en achterstelling (Scheuerman 2022, p. 986). Tegen die achtergrond gezien heeft zich een 'coercive turn' in het denken over burgerlijke ongehoorzaamheid voltrokken waarin filosofen zich niet meer tevreden stellen met symbolische expressie van verzet en de legitimiteit van dwang- en drangmiddelen zijn gaan onderzoeken.⁶ Sommige auteurs pleiten er voor dat vormen van dwang en disruptief geweld nodig zijn om de

5 Voor die voorwaarden zie Schuyt 2009.

6 Voor uiteenzettingen over de vraag welke vormen van dwang al dan niet toelaatbaar zijn zie o.a. Aitchison 2018; Smith 2018.

publieke opinie wakker te schudden en tegengas te geven aan schadelijke wetgeving en beleidspraktijken (Delmas 2018). William Scheuerman wijst erop dat ook de Amerikaanse Civil Rights beweging die Rawls als voorbeeld stelde, tactieken gebruikte waarbij burgers in hun belangen werden getroffen, onder ander door bezettingen en zitblokkades. In zijn *Letter from Birmingham City Jail* zei Martin Luther King dat geweldloze directe actie nodig was om een crisis te forceren en het blanke publiek te dwingen aandacht te geven aan de problematiek van rassendiscriminatie (Scheuerman 2022, p. 983).

Politiek realisten kritiseren om andere redenen de opvattingen van Rawls en verwante denkers over burgerlijke ongehoorzaamheid. Volgens Andrew Sabl loont het burgerlijke ongehoorzaamheid te onderzoeken in termen van (ongelijke) macht, tegenmacht en machtsmisbruik. Ongehoorzaamheid en verzet vormen een check op de macht van (private) spelers met 'speciale belangen' die invloed op het politieke bestuur uitoefenen. Een realistische versie benadrukt de alomtegenwoordigheid van conflicten en de relatieve betekenisloosheid van het publieke debat voor politieke machtsvorming. Reflectie op burgerlijke ongehoorzaamheid zou midden in conflictueuze maatschappelijke contexten moeten worden geplaatst. Overigens, Sabl erkent dat die vorming van tegenmacht soms faalt of onrechtvaardig kan uitpakken (Sabl 2021, p. 157-162).

Ook Alexander Livingston (2021) nodigt de lezer uit om macht, dominantie en dwang als telkens opspelende politieke grootheden te zien. Bezien vanuit dat perspectief dienen we geweldloos verzet niet op te vatten als spiritueel, zuiver en gewetensvol handelen maar als een alternatieve vorm van dwang die communicatie in het teken van confrontatie plaatst. Liberale pleidooien om uitsluitend het publieke debat te benutten om onrecht te pareren, mystificeren volgens Livingston de bestaande machtsverhoudingen en -verschillen. Het gaat zijns inziens om defensieve opvattingen die het behoud van de status quo voorop plaatsen.

Nu erkent Livingston dat geweld en fysieke dwang weerstand oproepen, mede omdat de media snel de aandacht op gewelddadige incidenten vestigen, zoals rellen, plundering en brandstichting. Wanneer die conflicten escaleren kunnen ideologische stellingnames zich verharden. Livingston betoogt dat we een delicate balans dienen te bewaren tussen dwang en confrontatie enerzijds en communicatie anderzijds. Voor een realistische theorie is de vraag niet of dwang al dan niet geoorloofd is maar welke vormen moreel aanvaardbaar kunnen zijn, onder meer in termen van beheersing, preventie van escalatie en instemming van de bevolking. Dat vereist volgens Livingston een strategische visie die voorbij incidentele gebeurtenissen kijkt, greep houdt op langdurende strijd tegen onrecht en daartoe macht mobiliseert.

Sommige realisten wijzen erop dat Rawls' uitgangspunt van 'nearly just societies' inmiddels een gepasseerd station is. De vraag is of nog gesproken kan worden over democratische samenlevingen nu private machtsconcentraties zulk een grote greep hebben gekregen op het politieke bestuur. Hedendaagse westerse regimes kunnen beter als een mengvorm van oligarchie en democratie worden gezien (Arlen 2019; Winters 2011). Multinationals hebben de beschikking over veel dwangmiddelen om hun doeleinden (bovenal: winstmaximalisatie) te bereiken zoals propaganda, dreigen met (massa)ontslag, verplaatsen van de productie, intrekken van financiering, trainen van rechtszaken en afdwingen van gunstige vestigings- en fiscale voorwaarden (Arlen 2019; Arlen & Burelli 2022).⁷

Guy Aitchison (2018) wijst erop dat de grote machtsverschillen tussen bedrijfsgiganten enerzijds en gewone burgers anderzijds de democratische besluitvorming tot een aanfluiting hebben gemaakt. Hij zet uiteen dat het gebruik van dwang tegen machtige private spelers om die reden legitiem kan zijn. Denk bijvoorbeeld aan het verzet van klimaatactivisten tegen het boren van pijpleidingen op het land van inheemse volkeren door het bezetten van terreinen. Op die wijze kan niet alleen een halt worden toegevoerd aan schadelijke praktijken maar ook tegenwicht worden gegeven aan het machtspotentieel van de olie- en mijnbouwindustrie die met behulp van onder meer campagnedonaties en intensief lobbyen greep heeft gekregen op het bestuur en het beleid van het land in kwestie. Aitchison betoogt dat het politieke speelveld meer evenwicht verdient en dat de macht waarover grote economische spelers beschikken, en de fossiele sector in het bijzonder, neutralisering behoeft. Hij pleit in dit verband voor 'remedial coercion' om de politieke besluitvorming te vrijwaren van de invloed van grote private organisaties die zich verschuilen achter misleidende informatie of weigeren zich serieus te verantwoorden. Demonstranten en actievoerders zouden drang en dwang kunnen uitoefenen, zodanig dat de (vaak excessieve) controle van fossiele grootmachten over het besluitvormingsproces rondom het energiebeleid ongedaan wordt gemaakt.⁸

7 In veel opzichten fungeert het internationale megabedrijf als een 'vreemde mogendheid' voor wie minder of eigensoortige (fiscale) wettelijke regels gelden. Dergelijke bedrijven zetten de autonomie van natiestaten onder druk en hollen het functioneren van het democratisch stelsel uit. Barkan (2013) duidt de macht van internationale Anglo-Amerikaanse bedrijven als een vorm van politieke soevereiniteit. Die macht berust op "legally sanctioned immunity from law" (p. 4). Zie in dat verband ook Veitch, 2018.

8 Francisco Garcia-Gibson (2022) wijst erop dat een dergelijke strategie ondemocratisch van aard is. Maar dat is volgens hem nog geen reden ervan af te zien: die tegenmacht kan een noodzakelijk middel zijn om de acute bedreiging van een klimaatcrisis tegen te gaan.

Samenvattend, het denken over burgerlijke ongehoorzaamheid is opgeschoven naar reflectie op meer dwingende vormen van confronteren. De grote invloed van megabedrijven op het beleid heeft het project van een politieke gemeenschap van gelijken aanzienlijk in ongerede gebracht; actievoerders zouden daarom gerechtigd zijn zwaardere pressiemiddelen te benutten. Hoewel genoemde auteurs erin geslaagd zijn aan te geven dat Rawls' formule van 'nearly just societies' uit de lucht gegrepen is, bieden sommigen (al te) gretig rechtvaardigingen voor een bredere set van actiemethoden – vaak niet-openlijke methoden, of illegale zoals sabotage en vernielen van eigendom – zonder goed af te wegen wat de kwalijke effecten ervan kunnen zijn. Dat roept veel vragen op. Scheuerman (2022) plaatst in dat verband pertinente vragen bij het politieke discours van de klimaatnoodtoestand waarin dwangmiddelen snel een legitieme status worden toegeschreven. Hij is ook bevreesd dat radicale actievoerders ongewild de controversiële logica van het autoritaire populisme reproduceren in plaats van er tegenstand aan te bieden. Burgerlijke ongehoorzaamheid blijft zijns inziens dan ook aangewezen op wat Martin Luther King noemde 'the highest respect for the law' (zie Scheuerman 2022, p. 992 ev.).

3. Strategieën van Extinction Rebellion

Extinction Rebellion (XR) is de laatste jaren als een komeet omhoog geschoten, heeft zich midden in de traditie van burgerlijke ongehoorzaamheid geplaatst en lijkt in veel opzichten de honneurs van het aanvankelijk activistische Greenpeace te hebben overgenomen. Tekenend is dat het kantoor van Greenpeace UK werd bezet, met de boodschap dat de gangbare milieubeweging zich heeft laten inkapselen (Doherty et al. 2018). In tegenstelling tot groene NGO's die gebruik maken van standaard tactieken als lobbyen, demonstreren, online petitieën en aandeelhoudersacties, maakt XR gebruik van ontwrichtende acties in het publiek domein waarbij massa-arrestaties beoogd worden. XR is er mede dankzij veel media-aandacht in geslaagd klimaatverandering (wederom) hoog op de politieke agenda te krijgen. Wetsovertredingen zijn volgens XR legitiem omdat die een laatste redmiddel vormen; alle andere middelen hebben gefaald. Tegelijk is de beweging trouw aan rechtstatelijke principes en de grondrechten (Berglund & Schmidt 2020). XR stelt zich ten doel het grote publiek met de zich voltrekkende klimaatcatastrofe te confronteren en het aan te sporen actie te ondernemen.

Overigens klinkt daarbij ook wanhoop door. In veel publieke verklaringen zegt XR dat het van belang is om de verliezen die aan een perspectiefvol

menselijk bestaan zijn toegebracht, te berouwen en betreuren. Aansluitend op Greta Thunberg's befaamde schrobbering van wereldleiders – “How dare you! ... We are in the beginning of a mass extinction, and all you can talk about is money and fairy tales of eternal economic growth” – heet de beweging de mensheid welkom in een post-hoop tijdperk. De beweging claimt dat nationale regeringen er niet meer in zullen slagen burgers veiligheid en een leefbare toekomst te bieden. Om die reden staat in *This is not a Drill*, het XR ‘handboek’, vermeld dat de staat het sociale contract heeft verbroken. De bindingskracht van het sociale contract is niet meer rechtsgeldig (‘null and void’) (Berglund & Schmidt 2020).

De doeleinden die XR met haar confrontatiepolitiek poogt te realiseren kunnen met reden legitiem worden genoemd. Het is de taak van de regering om burgers – en toekomstige burgers – te beschermen tegen de naderende klimaatcatastrofe en werk te maken van het recht op een schone, gezonde en duurzame leefomgeving dat door de Verenigde Naties als mensenrecht is erkend. Indien zij dat nalaat komen de beginselen van de democratische rechtsstaat zelf in het geding. Een overheid die voorbij gaat aan die opdracht, hardhorend is of alles op de lange baan schuift verliest zijn respect en moet met illegale maar vreedzame vormen van verzet wakker worden geschud.

Als het gaat om strategieën en actiemethoden kan een kritische beschouwing echter niet uitblijven. Ik doe dat op basis van een aantal Engelse en Australische onderzoeken. Daarbij past meteen de kanttekening dat XR-woordvoerders heel uitlopend denken over strategieën en methoden (Gunningham 2020). Op de eerste plaats is het opvallend dat XR klimaatverandering doelbewust benadert als een apolitiek of antipolitiek issue; vaak spreken XR-toelichtingen over ‘beyond-politics’. De redenering is dat de existentiële bedreiging zo urgent is dat alle politieke verschillen terzijde moeten worden geschoven. Het gaat er om massa's mensen te mobiliseren voorbij politieke scheidslijnen. Volgens sommigen verhult deze depolitisering de machtsdynamieken die verantwoordelijk zijn voor destructieve aspecten van economische groei en plaatst moreel handelen boven politieke analyse (Doherty et al. 2018).

Opvallend is dat publieke beschaming van beleidsmakers contraproductief wordt genoemd. Punt acht op de lijst van tien kernwaarden en principes luidt als volgt: “We avoid blaming and shaming. We live in a toxic system, but no individual is to blame.” In de toelichting staat dat dit vergiftigde systeem ‘iedereen heeft beschadigd’. Het is zinloos vijanden met naam en toenaam te noemen; iedereen zit in hetzelfde schuitje (Smiles & Edwards 2021, p. 1446; Stuart 2022, p. 812). Sommige critici zetten uiteen dat de visie van XR uit een

hutsplot van onsamenhangende ideeën bestaat, zowel radicaal als parlementair, zowel apocalyptisch als vertrouwend op wetenschap. Sommigen omschrijven de XR-denkerwereld als een combinatie van een New Age doemgevoel ('grief-as-truth'), individuele zorgplichten en een op Gandhi geïnspireerde spirituele filosofie van geweldloosheid (Smiles & Edwards 2021, p. 1453).

Een tweede kritisch punt heeft – zoals eerder gezegd – betrekking op de veronderstelling dat deelname van 3,5 % procent van de bevolking volstaat om grote politieke veranderingen te bewerkstelligen. Inmiddels is die aanname uitvoerig bekritiseerd (Matthews 2020; Berglund & Schmidt 2020). Zoals gezegd, dat percentage heeft XR overgenomen van onderzoeker Chenoweth (2021) die typen van burgerlijk verzet opnieuw in kaart heeft gebracht. De omarming van dat perspectief is opmerkelijk want succesvolle verzetsacties tegen gehate of weinig populaire dictatoren laten zich nauwelijks vergelijken met succesvolle klimaatacties. Het omverwerpen van een militair of autoritair regime is heel wat anders dan het realiseren van ander beleid ten aanzien van fossiele brandstoffen. Het is dan ook bizar te betogen – zoals XR-oprichter Roger Hallam deed – dat een 'revolutionaire verandering' van de fossiele economie kon worden bewerkstelligd door de Engelse regering een aantal weken plat te leggen. Het idee dat een relatief kleine avant-garde dat voor elkaar zou krijgen kunnen we dan ook kwalificeren als science fiction (Scheurman 2022, p. 798 e.v.).

Ten derde kunnen we bij de wijze waarop burgerlijke ongehoorzaamheid gestalte wordt gegeven vraagtekens plaatsen. Daarbij speelt dat XR voornamelijk verkeersblokkades organiseert die slechts in indirecte zin gerelateerd zijn aan het doeleind van bestrijding van wereldwijde opwarming. Anders dan zwarte civil rights actievoerders die locaties binnen gingen waar alleen blanken toegang hadden, worden XR-aanhangers niet gearresteerd voor inbreuken op wetten waartegen ze ageren. Feitelijk ageren ze tegen beleidsregelingen zoals subsidies voor de fossiele industrie. XR moet dus via een omweg duidelijk zien te maken wat het eigenlijke onderwerp van protest is. Ook is onduidelijk waarom het ongemak van blokkades getolereerd moet worden, met het risico dat het brede publiek sympathiseert met degenen die dat ongemak zelf hebben ervaren. Het komt er juist op aan een zo nauw mogelijke verbinding tot stand te brengen tussen ongehoorzaam handelen en het specifiek te bestrijden onrecht. Het bezetten van gebouwen van olie-bedrijven of verstrekkers van fossiele subsidies zou mogelijk een optie zijn.⁹

9 In termen van Schuyt (2009): er dient een betekenisverband te zijn tussen de bekritiseerde wet en het gekozen actiemiddel. XR heeft overigens ook acties ondernomen tegen specifieke grote bedrijven, zoals in Nederland tegen Tata Steel.

Hoewel XR in Engeland massa's demonstranten op de been heeft gebracht en dankzij high-profile acties media-aandacht heeft weten te genereren voor de klimaatcrisis, lijken de verkeersblokkades eerder een massieve backlash te hebben voortgebracht (Gunningham 2020).¹⁰ Zo is XR in de Britse tabloids – die grotendeels in bezit zijn van machtsbeluste magnaten – afgeschilderd als 'gevaarlijk', 'irrationeel' en 'fanatiek', maar ook als 'bizar' en 'obsuur' (Seagrave 2023, p. 69). In Nederland lijkt dat wat anders te liggen. Veel politici, bestuurders en opiniemakers hebben in 2023 de XR-beweging onder meer vanwege haar integriteit geprezen. In termen van na te streven beleidsdoeleinden lijkt XR een verandering in de publieke opinie te hebben bewerkstelligd: steeds meer mensen erkennen dat de klimaatcrisis moet worden aangepakt.¹¹

Onderzoeker Neil Gunningham (2020) acht het niet aannemelijk dat grassroots-bewegingen als XR op eigen houtje een grote omslag in de publieke opinie kunnen bewerkstelligen. XR is aangewezen op meerdere bondgenoten om enige kans op succes te hebben. Hij beaamt wel dat de burgerlijke ongehoorzaamheid van XR een hoopvolle en emotioneel geëngageerde katalysator is voor de vorming van een bredere coalitie waardoor klimaatpolitiek in een stroomversnelling kan komen.

4. Publieke beschaming en machtsongelijkheid

Reflectie op en onderzoek naar schaamte en beschaming zijn de laatste decennia sterk in opkomst. Ook filosofen hebben recentelijk veel aandacht gewijd aan die thematiek. Daarbij speelt dat de ophef rondom digitale heksenjachten en vuilspuiterij op zogenaamde sociale media veel kritiek heeft losgemaakt. Bovendien is het vernederen van andersdenkenden, en vooral kwetsbaren, een verdienmodel geworden (O'Neil 2022). Zo bezien lijkt het niet verstandig om terug te grijpen op publieke beschaming als een strategie om onrecht en corruptie te bestrijden.

De studie *Is Shame Necessary?* (2016) van Jennifer Jacquet biedt een heel ander perspectief. Zij wijst erop dat beschaming van machtige organisaties die misstappen hebben begaan, bij het publiek doorgaans op grote

10 Onderzoek van Feinberg et al. (2020) laat zien dat radicale protestacties vaak als immoreel worden beschouwd en de steun voor sociale bewegingen doet verminderen.

11 Uit peilingen bleek dat zeventig procent van de Nederlanders achter de concrete eis van XR stond: stoppen met subsidies en belastingvoordelen voor de fossiele industrie. Tegelijkertijd stond tachtig procent niet achter de Haagse verkeersblokkades die XR in september 2023 organiseerde. Zie: Margreet Fogteloo, "Blokkades? Wees creatiever. Kees Schuyt over Extinction Rebellion", *De Groene Amsterdammer* 28-9-2023.

instemming kan rekenen. Daarentegen krijgt ‘shaming-down’ snel het label van pesten en vernederen opgeplakt, vaak voor zaken waar beschaamde groepen geen controle over hebben.¹² Volgens Jacquet ligt het voor de hand dat ngo’s beschaming op zich nemen omdat de formele route naar strafrechtelijke vervolging doorgaans afgesloten is. Die weg is versperd geraakt door onder meer intensieve lobbyactiviteiten voor deregulering. Bovendien zijn mondiale bedrijven en bedrijfsketens met veel dochterondernemingen grotendeels immuun geworden voor nationale strafrechtelijke handhaving. Morele veroordeling voor een wereldwijd publiek is dikwijls het enige voorradige sanctiemiddel (ook: Braithwaite & Drahos 2002).

In deze paragraaf bespreek ik eerst enkele rechtvaardigingen die recentelijk in het debat rondom beschaming zijn verwoord. Welke morele voorwaarden zouden actievoerders in acht moeten nemen? Ik zet uiteen dat benaderingen die uitgaan van gelijke rechten en plichten weinig ruimte openlaten voor het toebrengen van reputatieverlies. Een machts-kritische benadering die oog heeft voor de praktijken van recidiverende megabedrijven, biedt meer aanknopingspunten.

Is beschaming moreel acceptabel?

Beschaming is informele, symbolische bestraffing. Van belang is wat met die bestraffing wordt beoogd want beschaming kan afgestemd zijn op vernedering maar ook op educatie.¹³ Volgens de juristen Meital Pinto en Guy Seidman (2023) is het zaak beschaming en laster (leugenachtige kwaadsprekerij) goed van elkaar te onderscheiden.¹⁴ Die twee overlappen

12 O’Neil (2022) spreekt in dit verband over ‘punching down’ (het bespotten en mijden van mensen voor dingen die buiten hun macht liggen zoals armoede, verslaving, zwaarlijvigheid, etc.). Daarentegen beoogt ‘punching up’ machtigen ter verantwoording te roepen voor hun daden. Opwaarts beschamen heeft enkele gelijkenissen met ‘parresia’, het onvervaard vertolken van de waarheid ten overstaan van hogere machten (zie o.a. Walters 2014).

13 Criminoloog John Braithwaite onderscheidt ‘desintegrative shaming’ van ‘reintegrative shaming’. De eerste is stigmatiserend van aard, de tweede beoogt de dader te her-accepteren. Onder invloed van Braithwaite is beschaming hoog op de agenda van beleidsinterventies gekomen. Helaas vaart hij – samen met kompaan Phillip Pettit (1990) – daarbij louter op het ethische spoorboekje van het consequentialisme, met veel aandacht voor gedragsverandering en afschrikking. Om die reden heeft hij weinig oog voor de expressieve boodschap van publieke bestraffing. Dat wil zeggen, de corrupte bestuurder moet publiekelijk de les worden gelezen en het publiek moet duidelijk worden gemaakt dat zijn handelen afwijzing behoeft. Hij mag niet met een schikking (of een boete) weggelaten worden want die voelt hij niet. Schikken fungeert als aanmoediging onrecht af te kopen en geeft de boodschap dat publieke normen overspeeld mogen worden.

14 Zij definiëren beschaming als volgt (2023, p. 8): “Shaming takes place when a shamer deliberately disseminates information, which even if true, is likely to harm the reputation of

elkaar deels, maar de intenties van de beschamer bestrijken een breder palet en kunnen ook een oprechte attitude weerspiegelen, met veel waarheidszin en zorg om feitelijk juiste informatie te bieden. Een ander verschil is dat beschaming primair gericht is op 'zichtbaar maken' en 'betrekken van een publiek' teneinde sociale druk te bewerkstelligen terwijl bij laster het publiek niet noodzakelijk hoeft te reageren. Laster is in zichzelf malicieus en manipulatief, gericht op het 'afstraffen' of 'afmaken' van de tegenstrever of vijand *tout court*. De beschamer kan daarentegen veel waarde hechten aan gedragsverandering en bekrachtiging van publieke normen.

Toch staat publieke beschaming regelmatig onder verdenking. Gezien de aanhoudende ophef en consternatie rondom het posten van berichten of filmpjes over agressief, onacceptabel of aanstootgevend gedrag en de heksenjachten die dat losmaakt, zal dat niet verbazen. Beschaming kan een ongecontroleerde spiraal van verontwaardiging en wraaklustige meutevorming bewerkstelligen en daardoor disproportionele schade veroorzaken (Van Stokkom & Bervoets 2017; Nelen e.a. 2021).

Ook in het filosofische debat staat publieke beschaming onder verdenking. Online publieke beschaming wordt wel opgevat als informele collectieve bestraffing die tot uitsluiting kan leiden en ten koste gaat van respect voor de individuele waardigheid. Bovendien voldoet die bestraffing niet aan de waarden van eerlijke procesvoering (Aitchison & Meckled-Garcia 2021). Vanwege massale deelname tendeert 'public shaming' naar overbestrafing en dat schaalprobleem brengt tevens uitwassen van informele normhandhaving met zich mee: disproportionele aanklachten, verhoogde kans op fouten en onduidelijkheid over wat nu eigenlijk de norm is (Frye 2022). Het is daarom zaak om aan te geven welke vormen van publieke beschaming moreel acceptabel kunnen zijn.

De filosofen Paul Billingham & Tom Parr achten beschaming onder bepaalde morele voorwaarden acceptabel. Ze pleiten ervoor dat beschamers zelf verantwoordelijk kunnen worden gehouden en open staan voor kritiek (2020, p. 1011). Voorts heeft de beschaamde partij het recht om te antwoorden. Dat maakt correctie mogelijk en behoedt – zoals bij eerlijke procesvoering het geval is – voor inaccurate en ongerechtvaardigde kritiek. Op die manier kan de wedloop van laster of vuilspuiterij tot staan worden gebracht en kunnen adspirant-beschamers er niet zomaar een schepje bovenop doen. Volgens de auteurs is het ook van belang dat niet zomaar de bevoegdheid de zaak in kwestie te vertegenwoordigen geclaimd kan worden. Niet iedereen

the shamee whom this information concerns before a public relevant to her, and/or embarrass or discomfort her.”

verdient het ‘recht te beschamen’; dat vereist een zekere morele status waaruit acceptabele intenties spreken (ook: Frye 2022, p. 203).

De auteurs stellen voor dat publieke beschaming aan vijf eisen moet voldoen (2020, p. 1006 e.v.): proportionaliteit, noodzaak (soms is publieke beschaming overbodig), respect voor privacy (bijvoorbeeld geen irrelevante informatie boven water halen over het verleden van de beschaamde), geen beledigende of bedreigende taal, en tenslotte het open houden van her-aanvaarding (geen stigmatisering). Deze morele voorwaarden maken duidelijk dat van beschamers veel verwacht wordt. Zij moeten integer en waarachtig te werk gaan en geen leugenachtige of tendentieuze informatie publiek maken. Permanent grievende bewoordingen zijn inherent respectloos en nauwelijks geschikt om bij te dragen aan de bereidheid van de tegenpartij om publiek rekenschap te geven. Tevens maken de auteurs duidelijk dat anonieme vormen van ‘naming and shaming’ impulsieve interventies aanmoedigen en een gevoel van straffeloosheid kunnen voeden. Tegelijk erkennen ze dat anonieme online beschaming gerechtvaardigd kan zijn wanneer minderheidsgroepen moeten vrezen voor een backlash of persoonlijk aangevallen worden wanneer zij weinig populaire meningen vertolken (zie daarvoor ook Adkins 2019).

Hoewel Billingham en Parr commentaar op de norm-overtredende partij en zijn wangedrag toelaatbaar achten, is het model van publieke beschaming dat zij voorstaan grotendeels van zijn angels ontdaan. Beschaming heeft eerder de contouren van beleefde afkeuring gekregen. Opvallend is dat de eisen voornamelijk zijn verwoord vanuit de rechten en verplichtingen van individuele burgers. Er is weinig aandacht voor machtsverschillen tussen grote organisaties en burgers en evenmin voor machtspolitieke dwang en drang. Het perspectief van ‘weapons of the weak’ raakt zoek en kritische inzichten van het filosofisch realisme ontbreken. Hieronder zal ik proberen die inzichten recht te doen door de noties van ‘recidiverend machtsmisbruik’ en ‘intolerantie’ te introduceren.

Intolerante bejegening van recidiverende organisaties

Recidiverende organisaties veroorzaken herhaaldelijk schade en gaan verantwoording daarover uit de weg. Ze ontkennen of negeren de aanklachten, nemen kritiek en bezwaren niet serieus, frustreren verwachtingen ten aanzien van fair play en lijken lak te hebben aan de instandhouding van het publieke goed. Waakzame journalisten, ngo-activisten en onderzoekers geloven niet meer dat hernieuwde pogingen om duidelijk te maken welke schade is aangebracht, hun gedrag zal doen veranderen. Het toebrengen

van sociaal reputatieverlies middels pijnlijk treffende of bijtende beschamingscampagnes kan in die situaties geoorloofd zijn.

Daarbij speelt mee dat megabedrijven – om vele uiteenlopende redenen – feitelijk aan strafrechtelijke veroordelingen ontsnappen en hoogstens te stellen hebben met schikkingen, boetes of het betalen van schadevergoeding (Thomas 2021). Als het om witteboordencriminaliteit en corruptie gaat, staat het strafrecht vaak machteloos. Een vonnis en de daarbij behorende symbolische veroordeling blijven doorgaans uit. Er kan dus ook niet duidelijk gemaakt worden dat naleving van de wet door organisaties die grote publieke verantwoordelijkheid dragen, des te meer van belang is.

De conventionele labels die de strafrechtelijke taal benut zoals ‘verkrachter’ en ‘brandstichter’ hebben nooit postgevat in de context van witteboordencriminaliteit (Thomas 2021, p. 427). Ondernemingen worden zelden ‘dief’ genoemd wanneer zij stelen. Om die reden zou er voor recidiverende bedrijven veel voor te zeggen zijn dat zij intensievere informele veroordeling en afkeuring verdienen, inclusief schimpnamen als ‘dief’, ‘fraudeur’ en ‘oplichter’ die als ‘expressieve stoten’ kunnen fungeren om het reputatieverlies kracht bij te zetten.¹⁵

Felle beschaming impliceert een retorische stijl waarbij de overtredende organisatie in goede naam en aanzien wordt beschadigd. Hier is – net als bij strafrechtelijke bestraffing het geval is – sprake van intolerantie, zij het legitieme intolerantie (Corstens 2022). Daarbij dient de beschamende partij zich af te vragen of de stigmatiserende bewoordingen wel noodzakelijk en proportioneel zijn ten opzichte van het te bereiken goed. Zo dient de privacy van beschaamde personen te worden gewaarborgd en mogen geen bedreigingen worden geuit. Confronteren, bespotten en veroordelen kunnen echter legitiem zijn indien de intolerante bewoordingen betrekking hebben op het sociale aanzien van bestuurders, zolang daarbij duidelijk gerefereerd wordt aan misstappen, machtsbederf en schade. Duidelijk is dat het hier niet zozeer om een educatieve missie gaat maar om strategisch handelen (afschrikking; kwalijke praktijken doen stoppen), dat legitiem is omdat de democratische orde en het publieke goed daarmee kunnen worden beschermd.

15 Deze benadering komt tegemoet aan onderzoeksbevindingen waaruit blijkt dat het publiek meer bestraffing wenst voor machtige personen die over de schreef zijn gegaan dan personen met weinig macht. Wanneer zij hun macht misbruiken en schade toebrengen, wordt hen eerder kwalijke intenties en zelfzuchtigheid toegeschreven vergeleken met overtreders die weinig macht hebben (Fousiani & Van Prooijen 2022).

5. Strategieën van groene ngo's

Hoe gaan ngo's te werk bij de beschaming van overheden en bedrijven en op welke weerstand stuiten hun acties? Voor veel activistische organisaties en ngo's vormen 'naming and shaming'-campagnes¹⁶ een aantrekkelijk machtsmiddel: reputatieschade toebrengen aan 'foute' bestuurders levert doorgaans niet alleen groot nieuws op maar ook een moreel superieure positie in de publieke opinie. De organisatie kan zichzelf als een heroïsche underdog opwerpen die geen materiële belangen najaagt en de tegenstander als een 'slechterik' te kijk zet (Gunningham 2017).

Onderzoek wijst uit dat ngo's hun schijnwerpers vooral op ondernemingen richten die over een hoge culturele status beschikken. Vaak zijn dat bekende merken (Nike bijvoorbeeld) die commitment aan maatschappelijk verantwoord ondernemen hebben uitgesproken en om die reden veel verwachtingen hebben gewekt. De aandacht gaat doorgaans uit naar iconische ondernemingen, maar daarnaast ook naar kwetsbare bedrijven die verwickeld zijn in een ramp of crisis (Van Erp 2021b, p. 38).¹⁷

Beschamingscampagnes vestigen de aandacht op onverkwikkelijke praktijken en kunnen ertoe bijdragen dat grote financiële spelers niet meer investeren in destructieve industrieën zoals de winning van fossiele brandstoffen. De divestment-beweging heeft die sector gelabeld als paria van de mondiale economie en heeft de nodige successen geboekt (Friel 2021). Beschamingscampagnes zijn echter lang niet altijd succesvol. Grote spelers die de scepter zwaaien in sectoren als tabak, porno, gokken, wapens en offshore-belastingontwijking zijn relatief ongevoelig voor beschaming. De reputatie van die branches is al laag en de aandeelhouders zijn niet bezorgd zolang de merken winstgevend blijven. Excessieve beloning voor CEO's mag een slechte publieke naam hebben, binnen de subcultuur van bedrijfselites ligt dat geheel anders (Van Erp 2021a, p. 446/7). De problematiek van

¹⁶ Ik laat het aspect van naming, het publiekelijk benoemen van misstanden, in het navolgende buiten beschouwing.

¹⁷ De campagnes van ngo's zijn vaak ook tegen staten gericht, waarvan de Corruption Perceptions Index van Transparency International overzichten biedt. Ook de overheid heeft beschamingsstrategieën ontwikkeld die onderdeel uitmaken van regulerende instrumenten. Deze 'regulatory shaming' wordt wel geduid als "de bewuste publicatie van informatie over wanpraktijken van bedrijven door toezichhoudende lichamen, met het doel naleving te bevorderen" (Van Erp 2021, p. 440). Een effectieve manier van beschaming – ook in termen van financiële opbrengsten – is de website van de overheid in Californië waarop de namen van burgers die geen belasting betalen, worden vermeld. Burgers krijgen zes maanden de tijd om blootstelling te voorkomen (Van Erp, 2021: 443).

mondiale overconsumptie is alleen al door de vele mondiale bedrijfsketens te complex om alleen via publieke beschaming aan te pakken.¹⁸

Judith van Erp die veel onderzoek verrichtte naar beschamingscampagnes en -sancties, heeft de ngo-acties die jarenlang tegen Shell zijn gevoerd in kaart gebracht. Shell was tot 2020 de grootste beursgenoteerde onderneming van Europa en tegelijk een van de meest door ngo's aangevalen ondernemingen. Dat heeft met de bekendheid en invloed van het bedrijf te maken. Aan dergelijke ondernemingen worden hogere eisen gesteld en ze kunnen dieper vallen wanneer ze niet aan de maatschappelijke verwachtingen voldoen (Van Erp 2021b, p. 39). Aanvallen op een dergelijk instituut zijn per definitie nieuwswaardiger. De oliegi-gigant heeft doorlopend campagnes te verduren gekregen, onder andere vanwege zijn rol in het Zuid-Afrikaanse apartheidregime, het afzinken van het giftige olieplatform Brent Spar en het afschuiven van verantwoordelijkheid voor olielekages in Nigeria. Recentelijk is Shell aan de schandpaal genageld voor zijn aandeel in milieuvervuiling en CO₂-uitstoot, belastingontwijking, niet-betalen van winstbelasting en schendingen van mensenrechten (Van Erp, 2021b, p. 42). Volgens Van Erp beoogt een deel van de ngo's een permanente stigmatisering van de oliereus en wordt het bestaansrecht van het bedrijf in twijfel getrokken. Daarbij speelt dat Shell symbool staat voor het schadelijk gedrag van Big Oil en de fossiele industrie in zijn algemeenheid. Hoe dat ook zij, deze gigant wordt – ondanks (enkele) stappen naar investeringen in schonere energie – nog altijd bestempeld als een onverbetelijke recidivist.

Multinationals die een mondiaal imago willen hooghouden zijn doorgaans benauwd een slechte naam te krijgen, en doen veel moeite dat imago door middel promotiecampagnes en glossy jaarverslagen (met weinig transparantie) te beschermen (Seidman 2016). De ambitie om duurzaam en schoon te produceren wordt meer en meer in die documenten opgenomen. Vaak gaat dat gepaard met greenwashing: het promoten van een groene identiteit waarbij een misleidend beeld wordt gegeven van te nemen maatregelen. Fundamentele vormen van kritiek kunnen op die manier worden afgehouden. Vaak reageren grote bedrijven met campagnes die de eigen reputatie beogen te vergroten of de

18 De tien multinationals die ruim een derde van de mondiale markt van drank en voedsel in handen hebben, brengen ieder jaar meer grondstofintensief, sterk bewerkt en verpakt voedsel op de markt en verwijzen gezondere lokale alternatieven naar de marge. Coca Cola spendeert jaarlijks ongeveer 4 miljard dollar aan marketing, hetgeen meer is dan het budget voor publieke gezondheid in veel landen met lagere inkomsten (Friel 2021).

verantwoordelijkheid doorschuiven naar consumenten (zie o.a. McDonnell & King 2013). Bedrijven gaan ook regelmatig in de tegenaanval. Zij pogen de waarheidsclaims van ngo's te ondergraven en presenteren soms een heel ander feitenrelaas. Soms worden consultantbureaus ingehuurd om andere waarheden in de openbaarheid te laten circuleren en de reputatie van actievoerende partijen te ondermijnen. Bekend is dat onder andere de gebroeders Koch – superrijke oliebaronnen – veel geld hebben gestopt in het ontwikkelen van alternatieve milieuorganisaties en onderzoekscentra. Daarbij worden de geldschieters verborgen gehouden om de schijn op te houden dat het initiatief afkomstig is van een burgerbeweging. Dat wordt wel 'astroturf' genoemd: er zouden echte grassroots-inspanningen achter de activiteiten zitten (Walker 2016; Gunningham 2017). Dat maakt duidelijk dat beschamingsstrategieën risico's met zich mee brengen, waaronder een backlash waarbij de bal wordt teruggekaatst ('shaming the shamers') en een mogelijke escalatie van het conflict bewerkstelligt. Al met al lijken acties van publieke beschaming ongewisse uitkomsten te hebben: lang niet altijd neemt een breder publiek de boodschap van ngo's over.

6. Besluit

In deze bijdrage is – aansluitend op het perspectief van filosofisch politiek realisme – de strijd tussen megabedrijven en actievoerende bewegingen besproken. Die benadering lijkt interessante aanknopingspunten te bieden om de pressiemiddelen van actievoerders grotere legitimiteit te verschaffen zodat zij meer tegenwicht kunnen bieden aan de bedenkelijke ambities van Big Oil en de ondersteunende activiteiten van Big Finance.

Zoals uiteengezet fungeren burgerlijke ongehoorzaamheid en publieke beschaming als 'weapons of the weak'. Doel is machtige organisaties die aanhoudend schade veroorzaken en verantwoordelijkheid daarvoor uit de weg gaan, pijnlijk te treffen. In het voorgaande is misschien de suggestie gewekt dat deze twee typen van actievoeren geheel van elkaar los staan. Dat beeld zou onjuist zijn. Zo heeft Greenpeace vooral in de beginfase met gerichte (blokkade)acties schadelijke praktijken van grote fossiele bedrijven onder de aandacht gebracht en tevens veel werk gemaakt van 'naming and shaming' (Eden 2004). Waarmee zij aangegeven dat één en dezelfde activistische organisatie uiteenlopende pressiemiddelen kan benutten. Dat geldt ook voor XR. Ondanks de afwijzing van 'blaming and shaming' voert ook die beweging met enige regelmaat actie tegen grote bedrijven,

in Nederland onder andere tegen Tata Steel, Havenbedrijf Rotterdam, ING en Rabobank.

Als het gaat om manieren van actievoeren bestaan er uiteraard verschillen tussen burgerlijke ongehoorzaamheid en publieke beschaming: eerstgenoemde type van actievoeren mikt op wetsovertredingen om publieke aandacht te genereren voor (ernstige) misstanden waarbij actievoerders zich persoonlijk kwetsbaar maken, terwijl de actievoerder in het tweede type fungeert als een informele bestraffer die het wangedrag van machtige partijen aan de kaak stelt. Beide typen vragen veel morele overtuigingskracht van activisten, zij het dat van 'ongehoorzamen' vooral opofferingsgezindheid wordt verlangd terwijl van 'beschamers' vooral waarheidszin en waarachtigheid wordt verwacht.

Van belang is dat beschaming een minder ingrijpend pressiemiddel is, in zoverre geen derden (passanten; omwonenden) worden getroffen in hun belangen. Op grond van de norm van subsidiariteit – hindermacht mag pas worden benut wanneer minder vergaande acties geen resultaat hebben gehad – kunnen we concluderen dat publieke beschaming in moreel opzicht voorrang heeft op burgerlijke ongehoorzaamheid. Wanneer megabedrijven doorlopend schade veroorzaken en niet ontvankelijk zijn voor kritiek zouden actievoerders eerst kunnen overgaan tot stigmatiseren en dan pas locaties blokkeren of bezetten.

Tenslotte maak ik een historisch uitstapje naar de muckrackers-journalistiek in de Verenigde Staten om te laten zien dat massaal protest tegen de corruptie van megabedrijven en het politieke bestuur verandering kan bieden en hoop levend kan houden. Ook om te laten zien dat beschamingscampagnes van journalisten onmisbaar zijn.

Muckrackers waren kritische journalisten die de corruptie in het establishment en monopolistische bedrijven in de Progressive Era aan de kaak stelden en daarmee een miljoenenpubliek wisten te bereiken. De term werd in 1906 door president Theodore Roosevelt gemunt die met het massale beschamingsoffensief in de maag zat. Hij merkte op dat "the men with the muck rakes are often indispensable to the well-being of society; but only if they know when to stop raking the muck" (Klein 2019, p. 3). Het offensief in de pers was explosief van aard: felle beschuldigingen, opruiende taal, doelbewuste reputatiebeschadiging en het labelen van fabrikanten als roofookapitalisten en partijbonzen als schurken. Daarbij kunnen uiteraard veel vragen geplaatst worden. Journalisten blijven aangewezen op waarheidszin, bewijsvoering en feitelijk taalgebruik. Hoe dat ook zij, de ontdekking dat de zakenwereld de politiek corrumpert (McCormick 1981),

leidde destijds tot grote veranderingen in de publieke opinie. Het publiek keerde zich tegen hypocriete bestuurders, de speciale privileges van *big business* en een economisch bestel dat door en door gecorrumpeerd was. In feite werden alle lagen van de bevolking tegen de grootkapitalisten en politieke (maffia)bazen gemobiliseerd, waaronder kleine ondernemers, boeren en de lagere middenklassen. De muckracke-journalistiek had dan ook sterke populistische trekken.

Het staat te bezien of zich in het huidige tijdsgewricht wederom een explosie van massale morele verontwaardiging zal voordoen die de politiek wakker schudt en tot hervormingen aanzet. Zolang mediaticoons greep hebben op pers, tv en digitale media, moet rekening worden gehouden met stevige backlash-tendensen waarbij retorische frames als 'afnemen van de auto van de gewone man' een rol zullen spelen. Daarnaast bieden digitale media meer gelegenheden om journalisten en actievoerders te bedreigen en intimideren. Het huidige big business systeem lijkt dan ook moeilijker te bestrijden dan in de periode van de muckrackers. Het is wachten op journalisten, opiniemakers, wetenschappers en verlichte ondernemers die vooropgaan in de strijd tegen rücksichtslose exploitatiedrang en afstand nemen van de perverse ambitie winst te maximaliseren. Maar dat is niet genoeg. Het is ook zaak de brede bevolking op het platteland te betrekken en duidelijk te maken dat de ambities van (fossiele) multinationals niet alleen ten koste gaan van lokale leefwerelden, maar ook van het klein- en middenbedrijf. De kunst is bezorgde conservatieve groepen in hun eigen taal, waarden en rituelen aan te spreken, willen zij klimaatacties steunen (Gunningham 2020; Huntley 2020). De bekende politiek-econoom William Davies (2020, p. 658) pleit in dat verband voor een 'green populism' dat onder meer de hypocrisie van promotiecampagnes van grootkapitalistische bedrijven blootlegt waaronder de misleidende retoriek van filantropie en greenwashing, en de promotietaal van 'voortgang' en 'ontwikkeling' die verwoesting moet maskeren. Zoals Hannah Arendt in *On Violence* opmerkte: het is hypocrisie, niet zozeer onrecht, waardoor de 'engaged' veranderen in 'enraged'.

Over de auteur

Bas van Stokkom (<https://basvanstokkom.eu>) is socioloog en filosoof, en research fellow binnen het onderzoeksprogramma Staat en Recht, Radboud Universiteit Nijmegen.

Literatuur

- Adkins, K. "When Shaming Is Shameful: Double Standards in Online Shame Backlashes", *Hypatia* 34 (2019) 1, 76-97.
- Aitchison, G. & Meckled-Garcia, S. "Against Online Public Shaming: Ethical Problems with Mass Social Media", *Social Theory and Practice* 47 (2021) 1, 1-31.
- Aitchison, G. "Coercion, resistance and the radical side of non-violent action", *Raisons Politiques* 69 (2018) 1, 45-61.
- Arlen, G. "Aristotle and the Problem of Oligarchic Harm: Insights for Democracy", *European Journal of Political Theory* 18 (2019) 3, 393-414.
- Arlen, G. & C. Burelli (2022). "Getting Real about Taxes: Offshore Tax Sheltering and Realism's Ethic of Responsibility", *Ethics & International Affairs* 36 (2022) 2, 231-258.
- Barkan, J. *Corporate Sovereignty. Law and Government under Capitalism*. Minnesota: University of Minnesota Press, 2013.
- Beck, U. *De Wereldrisicomaatschappij, Op zoek naar verloren zekerheid*, Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2015.
- Berglund, O. & Schmidt, D. *Extinction Rebellion and Climate Change Activism: Breaking the Law to Change the World*. London: Palgrave, 2020.
- Billingham, P. & Parr, T. "Enforcing Social Norms: The Morality of Public Shaming", *European Journal of Philosophy* 28 (2020) 997-1016.
- Braithwaite, J. *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Braithwaite, J. & P. Pettit, *Not Just Deserts. A Republican Theory of Criminal Justice*. Oxford: Clarendon Press, 1990.
- Braithwaite J. & Drahos P. "Zero tolerance, naming and shaming: is there a case for it with crimes of the powerful?", *Australian and New Zealand Journal of Criminology* 35 (2002) 269-288.
- Chalmers D. "The Muckrakers and the Growth of Corporate Power: A Study in Constructive Journalism", *The American Journal of Economics and Sociology* 18 (1959) 3, 295-311.
- Chenoweth, E. *Vredelievend verzet. Hoe een kleine minderheid de wereld kan veranderen*. M.L. Thieme Uitgeverij, 2023. (vertaling van *Civil Resistance. What Everyone needs to know*, Oxford University Press, 2021).
- Corstens, G. "Strafrecht: tolerante intolerantie", in: M. Ten Hooven (red.), *Ware tolerantie*, Amsterdam: Van Gennep, 2022, 205-218.
- Davies, W. "Green Populism? Action and Morality in the Anthropocene", *Environmental Values* 29 (2020) 6, 647-668.
- Delmas, C. *A duty to resist: When disobedience should be uncivil*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

- Doherty, B., De Moor, J. & Hayes, G. "The 'new' climate politics of Extinction Rebellion?", <https://www.opendemocracy.net/en/new-climate-politics-of-extinction-rebellion/2018>.
- Eden, S. "Greenpeace", *New Political Economy* 9 (2004) 4, 595-610.
- Ekberg, K. et al. *Climate Obstruction. How Denial, Delay and Inaction are Heating the Planet*, London & New York: Routledge, 2023.
- Erp, J. van, "Shaming and Compliance", in: B. van Rooij & D. Sokol (Eds.), *The Cambridge Handbook of Compliance* (pp. 438-450). Cambridge: Cambridge University Press, 2021a.
- Erp, J. van, "Over schade en schande. Shaming en stigmatisering van ondernemen", *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit* 11 (2021b) 3, 33-51.
- Feinberg, M., Willer, R. & Kovacheff C. "The Activist's Dilemma: Extreme Protest Actions Reduce Popular Support for Social Movements", *Journal of Personality and Social Psychology* 119 (2020) 5, 1086-1111.
- Fousiani, K., & Van Prooijen, J. W. "Motives for punishing powerful vs. powerless offenders: The mediating role of demonization", *Victims and Offenders*, 2022. DOI: 10.1080/15564886.2022.2069899.
- Friel, S. "Redressing the Corporate Cultivation of Consumption: Releasing the Weapons of the Structurally Weak", *International Journal of Health Policy and Management* 10 (2021) 12, 784-792.
- Frye, H. "The Problem of Public Shaming", *The Journal of Political Philosophy* 30 (2022) 2, 188-208.
- Garcia-Gibson, F. "Undemocratic Climate Protests", *Journal of Applied Philosophy* 39 (2022) 1, 162-179.
- Gunningham, N. "Building Norms from the Grassroots Up: Divestment, Expressive Politics, and Climate Change", *Law & Policy* 39 (2017) 4, 372-392.
- Gunningham, N. "Can climate activism deliver transformative change? Extinction Rebellion, business and people power", *Journal of Human Rights and the Environment*, December 2020, 10-31.
- Huntley, R. *How to Talk About Climate Change in a Way That Makes a Difference*. Crows Nest: Allen and Unwin, 2020.
- Jacquet, J. *Is Shame Necessary? New Uses for an Old Tool*. New York: Vintage, 2016.
- Klein, T.V. "Single out the rascals for distinction from their fellows: Realist, Prosecutorial, Yellow, and Radical Muckraking in the Progressive Era", *Media History Monographs* 21 (2019) 1, 1-59.
- Livingston, A. "Nonviolence and the Coercive Turn", in: W. Scheuerman (ed.) *The Cambridge Companion to Civil Disobedience*, Cambridge: Cambridge University Press, 201, 254-279.

- Matthews, K. "Social Movements and the (Mis)use of Research: Extinction Rebellion and the 3.5% Rule", *Interface: A Journal for and About Social Movements* 12 (2020) 1, 591–615.
- McCormick R.L. "The Discovery That Business Corrupts Politics: A Reappraisal of the Origins of Progressivism" *The American Historical Review* 86 (1981) 2, 247–274.
- McDonnell, M. & King, B. "Keeping up appearances: Reputational threat and impression management after social movement boycotts", *Administrative Science Quarterly* 58 (2013) 3, 387–419.
- Nelen, H., Althoff, M. & Janssen, J. "Boetedoening of lynchpartij? Enkele reflecties over naming & shaming in the 21e eeuw", *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit* 11 (2021) 3, 3–15.
- O'Neil, C. (*The Shame Machine: Who Profits in the New Age of Humiliation*. New York/London: Penguin, 2022.
- Pinto, M. & Seidman, G. "Introduction: Shaming: Definition, Historical Origins and Contemporary Proliferation of an Illusiveness Concept", te verschijnen in: M. Pinto & G. Seidman (eds.), *The Legal Aspects of Shaming: An Ancient Sanction in the Modern World*. Chaltenham: Edward Elgar Publishing, 2023. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4309682.
- Rawls, J. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.
- Sabl, A. "Realist Disobedience", in: W. Scheuerman (ed.) *The Cambridge Companion to Civil Disobedience*, Cambridge: Cambridge University Press, 2021, 153–177.
- Scheuerman, W.E. "Why not uncivil disobedience?", *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 25 (2022a) 7, 980–999.
- Scheuerman, W.E. "Political disobedience and the climate emergency", *Philosophy and Social Criticism* 48 (2022b) 6, 791–812.
- Schuyt, C. *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009 [1972].
- Seagrave, J. "Protest in the Face of Catastrophe: Extinction Rebellion and the Anti-Politics of Grief", *Suomen Antropologi* 47 (2023) 2, 49–73.
- Seidman, G. "Naming, Shaming, Changing the World", in: Courpasson, D. & Vallas, S. (eds.) *The SAGE Handbook of Resistance*, London: Sage, 2016.
- Shue, H. "Responsible for what? Carbon producer CO₂ contributions and the energy transition", *Climate Change* 144 (2017) 591–596.
- Smiles, T. & Edwards, G. "How does Extinction Rebellion engage with climate justice? A case study of XR Norwich", *Local Environment* 26 (2021) 12, 1445–1460.
- Smith, W. "Disruptive democracy: The ethics of direct action", *Raisons Politiques* 69 (2018) 1, 13–27.
- Stokkom, B. van & Bervoets, E. "Vigilantes en digilantes. Democratische spelregels voor burgerpatrouilles en opsporingsmeutes", *Cahiers Politicestudies* 43 (2017) 2, 135–144.

- Stuart, D. "Tensions between individual and system change in the climate movement: an analysis of Extinction Rebellion", *New Political Economy* 27 (2022) 5, 806-819.
- Thomas, W.R. "The Conventional Problem with Corporate Sentencing (and One Unconventional Solution)", *New Criminal Law Review* 24 (2021) 3, 397-432.
- Tillyris, D. "Political Realism and Dirty Hands: Value Pluralism, Moral Conflict and Public Ethics", *Philosophia* 47 (2019) 1579-1602.
- Veitch, S. "Duty Free", in: D. Matthews & S. Veitch, *Law, Obligation, Community*. London & New York: Routledge, 2018.
- Walker, E. "Between Grassroots and 'Astroturf': Understanding Mobilization from the Top-Down", in: Courpasson, D. & Vallas, S. (eds.) *The SAGE Handbook of Resistance*, London: Sage, 2016.
- Walters, W. "Parrhēsia Today: Drone Strikes, Fearless Speech and the Contentious Politics of Security", *Global Society* 28 (2014) 3, 277-299.
- Williams, B. "Realism and Moralism in Political Theory", in: G. Hawthorn (ed.), *In the Beginning Was the Deed: Realism and Moralism in Political Argument*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2005, 1-17.
- Winters J.A. *Oligarchy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

